

קריאת שמע - ראשי פרקים

הרמב"ם מונה את מצוות קריאת שמע כמצוות עשה מהתורה¹:

המצווה העשירית היא שצונו לקרוא קריאת שמע בכל יום ערבית ושחרית והוא אמרו יתעלה (פ' שמע) ודברת במ בשבתך בביתך וגו' ובשכבך ובקומך... ולשון התוספתא (רפ"ג) כשם שנתנה תורה קבע לקריאת שמע כך נתנו חכמים זמן לתפלה. כלומר שזמני התפלה אינם מן התורה. אמנם חובת התפלה עצמה היא מן התורה כמו שבארנו (ע' ה) והחכמים סדרו לה זמנים. וזהו ענין אמרם (שם כו ב) תפלות כנגד תמידין תקנום. כלומר סדרו זמניה בזמני ההקרה. ומצוה זו אין הנשים חייבות בה: (עשה י')

בענין זה יש להשוות את דברי הרמב"ם לגבי מצווה נוספת שהוא מונה ומצד שני מצווה שהוא אינו מונה. הרמב"ם מונה כמצוות עשה שנייה את מצוות הייחוד:

המצווה השנייה היא הצווי שצונו באמונת היחוד והוא שנאמין כי פועל המציאות וסבתו הראשונה אחד והוא אמרו יתעלה שמע ישראל י"י אלהינו י"י אחד. וברוב המדרשות תמצאם יאמרו על מנת ליחד את שמי על מנת ליחדני ורבים כאלה. רוצים בזה המאמר שהוא אמנם הוציאנו מן העבדות ועשה עמנו מה שעשה מן החסד והטוב על מנת שנאמין היחוד כי אנחנו חייבים בזה. והרבה שיאמרו מצות יחוד. ויקראו גם כן זאת המצווה מלכות. כי הם יאמרו (ברכות יג א) כדי לקבל עליו עול מלכות שמים. רוצים לומר להודות ביחוד ולהאמינו:

הקשר בין מצוות קריאת שמע למצוות הייחוד ברור. בהגדרת המצווה הרמב"ם אומר שמקור המצווה היא הפסוק 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד' (וראה ב"י בסימן מו). המקור של מצוות קריאת שמע היא מהמילים 'בשכבך ובקומך' בפרשה ראשונה של קריאת שמע. משמעות הקריאה היא קיום של מצוות עשה השנייה כפי שהרמב"ם כותב בפרק א (ה"ב-ה"ג) מהלכות ק"ש:

ומה הוא קורא שלשה פרשיות אלו הן: שמע והיה אם שמוע ויאמר, ומקדימין לקרות פרשת שמע מפני שיש בה יחוד השם ואהבתו ותלמודו שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו, ואחריה והיה אם שמוע שיש בה צווי על (זכירת) שאר כל המצוות, ואחר כך פרשת ציצית שגם היא יש בה צווי זכירת כל המצוות.

אף על פי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים ומצווה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע.

בניגוד לכפילות שהרמב"ם עושה במניית מצוות קריאת שמע ומצוות הייחוד הרמב"ם אינו מונה את מצוות זכירת יציאת מצרים. הרמב"ם אמנם מתנסח בהלכה ג בלשון מצוה להזכיר יציאת מצרים, אך אין מדובר על מצווה הלכתית שמונים אותה אלא על דבר שיש בו עניין וערך.

מדוע הרמב"ם לא מונה את מצוות זכירת יציאת מצרים. רבים עוסקים ביחס שבין מצוות סיפור יציאת מצרים בפסח ובין חובת זכירת יציאת מצרים בכל יום, וזאת בהקשר של השונה במצווה בפסח. אך עולה השאלה מדוע זכירת יציאת מצרים היא חובה המשפיעה על פרשיות קריאת שמע אך לא מצווה בפני עצמה, וזאת בשונה ממצוות הייחוד.

הרמב"ם מבין שחובת קריאת שמע היא מהתורה, ויסודה במצוות ייחוד ה' וקבלת עול מצוות. בכך הרמב"ם שונה משתי הבנות אחרות: 1. מצוות ייחוד ה' ומצוות קריאת שמע הם מצווה אחת. 2. מצוות קריאת שמע יסודה במצוות תלמוד תורה.

הגמרא במסכת ברכות (כא,א) אומרת:

אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויציא, ספק לא אמר - חוזר ואומר אמת ויציא. מאי טעמא - קריאת שמע דרבנן, אמת ויציא דאורייתא. - מתיב רב יוסף: ובשכבך ובקומך! - אמר ליה אביי: ההוא בדברי תורה כתיב.²

שיטת רב יהודה שמצוות קריאת שמע היא לא מהתורה. רב יוסף חולק עליו ואומר שזו מצווה מהתורה, ונראה ממקורות נוספים שזו השיטה המקובלת. אביי מקשר את הציווי בפסוק למצוות לימוד תורה וממילא לא למצווה שעומדת בפני עצמה שקשורה לזכרון המצוות והאמונה בה.

יתכן ויסוד מצוות קריאת שמע תלוי במחלוקת בין התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי כפי שמביא הרב אשר וייס בשיעורו:

¹ בהקשר זה לא נרחיב במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן האם מדובר במצווה אחת או שתי מצוות (ראה השלמות הרמב"ן לספר המצוות)

² בשיטות הסוברות שמצוות ק"ש היא מדרבנן מצאנו את ההסבר של תלמידי רבינו יונה (יב,ב ד"ה אמר): "אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא ק"ש ספק לא קרא אינו חוזר וקורא, דסבירא ליה לשמואל דקריאת שמע דרבנן. ואף על פי שכתוב בתורה ובשכבך ובקומך, סבירא ליה לשמואל שלא אמרה תורה דוקא קריאת שמע, אלא שיקרא בתורה בכל מקום שירצה. ומה שאנו קורין זאת הפרשה דוקא אינו אלא מדרבנן ולפיכך סבירא ליה אינו חוזר וקורא". נראה להלן שיש גם שהסבירו על ידי עקרון דומה את שיטת הרמב"ם שסובר ששלושת הפרשיות הם מהתורה.

והנה בשבת דף י"א ע"א מבואר שרשב"י וחבריו שתורתן אומנותן לא היו מבטלים תלמוד תורה בשביל קיום מצות תפילה אך למצות קר"ש היו פוסקין מלימודם. אך בירושלמי ברכות דף ח' ע"ב ושבת דף ז' ע"ב מבואר דאף לא היו מפסיקין מלימודם בשביל קר"ש, מפני שזה שינון וזה שינון ואין מבטלים שינון מפני שינון. ולכאורה נראה שנחלקו הבבלי והירושלמי בגדר מצות קר"ש, לדעת הבבלי מהות המצוה היא קבלת עול מלכות שמים, ולכך יש לבטל תלמוד תורה בשבילה כשם שמבטלין ת"ת בשביל כל מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים (מו"ק ט' ע"ב), ואילו לדעת הירושלמי מהות המצוה היא תלמוד תורה, אלא שציוותה תורה שפעמיים בכל יום יש לאדם ללמוד פרשה זו דוקא, וכיון שעיקר מהותה תלמוד תורה משו"כ אין מבטלים שינון דתלמוד תורה מפני שינון זה.

ואולי הבבלי והירושלמי טעמיהם בכמה מקומות. א: בענין פטור נשים מקר"ש, דמבואר בגמ' בבלי (ברכות דף כ' ע"ב) טעם פטור נשים מקר"ש משום דהוי מ"ע שהזמן גרמא שאין נשים חייבות בה, ואילו בירושלמי (ברכות דף י"ד ע"ב) מבואר שטעם הפטור משום דכתיב "ולמדתם אותם את בניכם וכו'", ודרשינן "בניכם ולא בנותיכם". והנה בגמ' קידושין (דף כ"ט ע"ב) מצינו דרשה זו לענין תלמוד תורה, שאין האב חייב ללמד את בתו תורה משום דכתיב ולמדתם אותם וכו', וכיון שאמרו דרשה זו בירושלמי לענין קר"ש הרי דסבר הירושלמי דמהות מצות קר"ש משום ת"ת.

נראה כי היראים לא הבדיל בין מצוות הייחוד ובין מצוות קריאת שמע:

"קריאת שמע. את ה' א-להיך תירא ותעבוד ותקבל מלכותו ועולו שחרית וערבית דכתיב בפרשת ואתחנן שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד. פירוש המקרא כך הוא. והיו הדברים האלה שהזכיר למעלה שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד על לבבך ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (יראים רנ"ב)

בדבריו הוא מביא את שני הפסוקים- 'שמע ישראל' ו'בשבתך בביתך' כמקור למצווה כאשר הרמב"ם הבחין במקור בין שתי המצוות.

נראה כי הרמב"ם מנה שתי מצוות שונות הואיל ומדובר על תכנים שאינם מקבילים לגמרי. השורות הבאות הם מתוך שיעור של הרב יגגי בנושא שמסביר עקרון זה בדרכו:

בנוסף, מצוות הייחוד היא ביסודה חובת הלבבות, ואין קיומה תלוי במעשה מסויים ובשעה כלשהי. זוהי מצווה שקוראת תדיר וגם נשים חייבות בה. לעומת זאת, קריאת שמע היא מצווה של קריאת פסוקים פעמיים ביום, בשכבך ובקומך, שנשים פטורות ממנה, כיוון שזוהי מצוות עשה שהזמן גרמא.

אם כן, אמנם אין להתעלם מכך שניתן לקיים את מצוות קריאת שמע כקיום של קבלת עול מלכות שמים, אך אין זהות גמורה בין שתי המצוות הללו... מלשון הרמב"ם אכן נראה שכל שלושת הפרשיות מחוייבות מן התורה. כאמור, לגישה זו קשה להבין כיצד משתלבת פרשת ויאמר במצוות קריאת שמע... נראה, שהפתרון נעוץ בדברים שהתבארו על פי הספרי והירושלמי (ברכות א', ה'), שהכתוב מסר לחכמים לקבוע אילו פרשיות יכללו בתוך מצווה זו...

לדברינו, פרשת ויאמר היא חלק ממצוות קריאת שמע לא רק מפני שהיא רומזת לחלק מעשרת הדברות ואף לא משום זכירת יציאת מצרים שיש בה (כדברי הגר"ד ז"ל). אלא, סיבת היותה חלק ממצוות קריאת שמע, היא מפני שיש בה זכירת כל המצוות, על ידי מצוות ציצית. כפי שנאמר בתורה: "וראייתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם" (במדבר ט"ו, ל"ט).

זכירת "כל מצוות ה'" ועשייתם היא חלק בלתי נפרד מקבלת עול מלכות שמיים. אין עול מלכות שמיים שלם, בלי לקבל את עול המצוות הנובע ממנו. זו הסיבה שפרשת והיה אם שמוע נאמרת בסמוך לפרשת שמע, כדי לממש את קבלת עול מלכות שמיים בקבלת עול המצוות. אם כן, מצוות ציצית שבפרשת ויאמר שבה ומזכירה את כל מצוות ה'. בכך, היא ממשיכה את הדרך של קבלת עול מלכות שמיים שלימה על ידי קבלת עול מלכותו.

יש להדגיש, שמלבד היותה חלק מקבלת עול המצוות, במצוות ציצית מצוי נדבך נוסף. הציצית לא רק מזכירה את כל מצוות ה', אלא היא גם הופכת את המקיים אותה לכהן המשרת את בוראו. הציצית היא הבגד של "ממלכת הכהנים וגוי קדוש", המציבה את האדם כעובד ה' בכל שעות היום... אולם, כיוון שמצוות ציצית אינה נוהגת בלילה, אין משמעות לאמירת פרשת ציצית בלילה. מפני זה, נחלקו הדעות האם יש לומר פרשת ויאמר בלילה. מחלוקת זו נמשכה עד שדרשה בן זומא והוסיף, שיש בפרשת ויאמר מצוות זכירת יציאת מצרים. על כן, מזכירים יציאת מצרים בלילות, שגם הזכרה זו משלימה את קבלת עול מלכות שמים...

המצווה לקבל עול מלכות שמים היא חובת הלבבות שאינה ייחודית לפעולה ספציפית או לרגע מסויים. זוהי מצווה לחיות תדיר בתוך תודעת מלכות שמיים המרחפת על כל מעשינו. לעומת זאת, המצווה לקרוא את שמע היא טקס של קבלת עול מלכות שמיים מדי יום ביומו בקצוות היום, בקומך ובשכבך. זאת, כדי לתחום את החיים במסגרת של מלכות שמיים. אף על פי שלכאורה מדובר במצווה אחת, מנה אותן הרמב"ם כשתי מצוות. זאת, משום שיש חידוש בכל אחת מהן, וראוי להתייחס אליהן בנפרד. יש את חובת הלבבות התמידית שלא יתפנה לרגע ממנה ויש את חובת הריטואל הטקסי שהוא חלק ממערכת עבודת ה' של האדם.

לאור כך נראה שמצוות שמע ישראל עניינה קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות פעמיים ביום כעין מסגרת של החיים היהודיים. מ"ע ב של ייחוד ה' נוגעת ללימוד והעמקה של יסודות אלו בדומה למצוות ידיעת ה'. כעין דברי הריטב"א שהובאו לעיל והדברים שכתב הרב יגגי עולה גם בדברי הנצי"ב בנוגע לקביעת פרשיות ק"ש. לפי הסבר הנצי"ב (העמק שאלה שאילתא נ"ג) מהתורה אדם יוצא ידי חובת קר"ש בפסוק ראשון בלבד, אלא שאף כל פרשה ראשונה ושנייה שמוסיף חשובים אף הם כחלק מעיקר מצוות התורה. דבר זה בבחינת כל המרבה הרי זה משובח.

זכירת יציאת מצרים

בהסבר אי מניית מצוות יציאת מצרים נזכיר שלוש גישות. הרב סולובייצ'יק בשיעורים לזכר אבא מרי מביא הסבר בשם ר' חיים³. לשיטתו זכירת יציאת מצרים היא חלק אינטגרלי ממצוות קריאת שמע. לפי הגר"ד, העובדה שהרמב"ם לא מנה בספר המצוות את מצוות זכירת יציאת מצרים בכל יום, נעוצה בכך שלא מדובר בחיוב עצמאי אלא בחלק מקריאת שמע, שיסודה בקבלת עול מלכות שמיים. להבנת הגר"ד, קבלת עול מלכות שמיים מלאה כוללת זכירת יציאת מצרים. לדעתו, בעקבות זקנו הגר"ח, מצוות זכירת יציאת מצרים היא סניף של מצוות קריאת שמע. המוקד הוא קבלת עול מלכות שמיים, ויציאת מצרים היא חלק יסודי מקבלת העול. לפי דברים אלו, שפרשת ויאמר מחוייבת בקריאת שמע רק מפני זכירת יציאת מצרים שיש בה, עקרונית קיימת אופציה לבחור פרשה אחרת בתורה המזכירה את יציאת מצרים. כך כותב הרב סולובייצ'יק:

וכל פרשה ופרשה, שיש בה יציאת מצרים, יכולה לשמש לנו בתור פרשה שלישית בקריאת שמע. וגם בפרשת בלק, ריבית ומשקלות היו יכולים לצאת ידי חובת פרשה שלישית, שהיא מן התורה, וכל קביעות ויאמר דווקא הוא מדבריהם.

אולם, קשה להשתמש ביסוד זה כדי להסביר את השמטת הרמב"ם למצוות זכירת יציאת מצרים מספר המצוות. קשה לטעון שהרמב"ם כלל בתוך מצוות קריאת שמע, שיסודה בקבלת עול מלכות שמיים, מצווה אחרת, חשובה ככל שתהיה. למעשה, מצינו כפילות במצוות מעין אלו, מצוות ייחוד ה' (מצוות עשה ב') ומצוות קריאת שמע (י'). למרות שקריאת שמע מבוססת על ייחוד ה', יש לה מקום למצווה בפני עצמה. אם כן, ברור שלא ניתן לזהות את מצוות קריאת שמע עם מצוות קבלת עול מלכות שמיים.

יש לציין נקודה נוספת בנוגע לדברי הגר"ד. לפי דבריו, כאמור, עיקר פרשת "ויאמר", והסיבה שצרכו אותה לקריאת שמע, הוא זכרון יציאת מצרים. אולם, לכאורה נראה מדברי רבי יהושע בן קרחה במשנה (ברכות יג.), שעיקר הבאת פרשת ויאמר הוא מפני מצוות יציאת, ועל כן סבר שאין להגיד את פרשת "ויאמר" בלילה. אילו היה הדבר מפני זכירת יציאת מצרים, לא ברור מדוע לא להגיד בלילה, שהרי היא נוהגת גם בלילה. אם כן, נראה שקריאת פרשת ויאמר נוספה מפני מצוות יציאת שבה.

הסבר שונה הסביר הרב גיגי כהמשך לדבריו על היחס שבין מצוות ייחוד ה' ומצוות ק"ש: לשיטתנו, מצוות זכירת יציאת מצרים קשורה בטבורה למצוות קריאת שמע, והיא משלימה את קבלת עול מלכות שמיים הטקסית. כפי שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ימי חיך הימים, כל ימי חיך הלילות". יציאת מצרים מחייבת אותנו בקבלת עול מלכות שמיים, ואנו צריכים להכניס את עצמנו לתוך מסגרת של עול זה. לפיכך, רואה הרמב"ם את מצוות זכרון יציאת מצרים כחלק ממצוות קריאת שמע: שתיהן מצוות השייכות לריטואל הטקסי של קבלת העול השלם, וכלולות הן זו בזו.

בצורה דומה מובא משיחה של הרבי מלובביץ שהסביר שמצווה זו היא חלק ממצוות ק"ש: ההסבר לאי הכללת זכירת יציאת מצרים במניין המצוות פשוט למדי: אין צורך למנות את זכירת מצרים בנפרד, מכיון שהיא כלולה במצוות קריאת שמע. על המצווה הזאת כותב הרמב"ם: "פעמיים בכל יום קוראין קריאת שמע, בערב ובבוקר... ומה הוא קורא, שלוש פרשיות".

בהמשך הרמב"ם מסביר מדוע קוראים את פרשת יציאת בלילה: "אף-על-פי שאין מצוות יציאת נוהגת בלילה, קוראים אותה בלילה, מפני שיש בה זיכרון יציאת מצרים, ומצווה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה". נמצא שבתוך מצוות קריאת שמע כלולה גם מצוות זכירת מצרים, שלכן קוראים את פרשת יציאת בתוך קריאת שמע. משום כך אין מקום למנות אותה כמצווה לעצמה.

דבר דומה אנו מוצאים במצוות המשכן וכליו. אמנם יש בתורה ציוויים על עשיית המנורה, השולחן, המזבח וכדומה, אך במניין המצוות נכללים כולם במצווה הכללית של בניית בית-המקדש. וכך גם זכירת מצוות יציאת מצרים כלולה במצוות קריאת שמע, ואין צורך למנותה כמצווה לעצמה.

הסבר שלישי מעלה הרב רבינוביץ בתוך שיעור בנושא הלל ומצוות שמחה בשיטת הרמב"ם: בשורשים לספר המצוות אומר הרמב"ם שאין מונים את טעם המצווה כמצווה נפרדת. לדוגמא, במצוות יציאת נאמר (במדבר טו, מ): "למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי", ובמצוות פסח נאמר (דברים טז, ג): "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" - ולפי הרמב"ם בשתי המצוות הללו לא מונים את טעם המצווה כמצווה נפרדת. ברור שהקב"ה רוצה שזכור את יום צאתנו מארץ מצרים, אך זכירה זו אינה אחת מתריג מצוות, וכך גם בזכירת כל המצוות, ברור שהתורה רוצה שזכור את כל המצוות, אך אין מצווה ללמוד בעל פה את כל תריג מצוות. ישנה מחלוקת בין הרמב"ם לבין הרמב"ן לגבי מקור חיובי התורה: הרמב"ם סובר שיש חיובים מוגדרים שהם תריג מצוות, ויש חיובים שאינם מוגדרים ואנו לומדים אותם מהטעם של המצוות. לדוגמא, בהלכות דעות נמצא פרק שעוסק בדיני שמירת הגוף ובריאות. מהיכן לומד הרמב"ם הלכות אלו? במורה נבוכים נאמר, שמהפסוק "למען תחיו ורבייתם" אנו לומדים שצריך לשמור על גופנו. כלומר, על פי הרמב"ם יש חיובים מפורטים ומוגדרים שהם נכללים בתריג מצוות, ומצד שני, יש חיובים בסיסיים יותר, שהם נלמדים מהתכלית של המצווה, והם אינם חלק מתריג מצוות.

הרמב"ן סבור שמקור החיובים הוא רק ציוויים מפורשים, ולכן בכל מקום שהרמב"ן מסכים לדעת הרמב"ם בעניין חיוב הוא מחפש פסוק מפורש, שיהיה אפשר להיתלות בו (לדוגמא בעניין יישוב הארץ). כאשר הרמב"ן לא מוצא פסוק מפורש, הוא אומר שאין חיוב מהתורה לעשיית המצווה (לדוגמא בעניין שמירת הגוף).

³ הדברים להלן מתוך שיעור של הרב גיגי.

הרמב"ם בהלכות לולב (ח, יב-טו) אומר: "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, כחג הסוכות היתה שם במקדש שמחה יתירה שנאמר ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים... והיאך היתה שמחה זו" ... גם בהלכות שביתת יום טוב (ו, כ) הרמב"ם פוסק שכל עבודת ה' צריכה להיות בשמחה, אך ברור שזו אינה מצווה דאורייתא, אלא חובה כללית שגלמדת מהתכלית שהתורה מציינת.

הקדמונים ניסו להגדיר חיוב זה כמצווה דאורייתא: בשאלתות סימן כו מובאת הגמרא בפסחים (ק"ח, ב) שמפרשת את הפסוק "הללו את ה' כל גוים..." , ובעל השאלתות פוסק על פיה שיש מצווה של שמחה, וכך הוא מסביר את הברכות שאדם חייב לברך במקום שנעשה לו בו נס. בשאלתות אין פסוק מהתורה לחיוב שמחה, אך במדרש הגדול מובא מדרש נעלם שאינו נמצא לפנינו, ובו יש פסוק מהתורה:

"אמר ר' חונא, מצינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שצריך אדם ליתן שכח והודייה לשם על מעשה נס. מן התורה מניין? דכתיב 'ולמען תספר באזני בנך וכן בנך', ואומר 'ולמען ספר שמי בכל הארץ' (שם ט, טו). מן הנביאים, דכתיב חסדי ה' אזכיר תהלות ה' וגו' (ישעיה סג, ז), ואומר 'ואמרתם ביום ההוא הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו הזכירו כי נשגב שמו' (שם יב, ד). מן הכתובים, דכתיב 'אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו לא נכחד מבניהם לדור אחרון מספרים תהלות ה' ועזוזו ונפלאותיו אשר עשה' (תהלים עח, ג-ד), ואומר 'יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם' (שם קז, ח)."

ברור שהרמב"ם לא סובר שיש מצווה מוגדרת של שמחה, ואת הפסוק "ולמען תספר באזני בנך וכן בנך" הוא מפרש במורה נבוכים (ג,לט) בתור תכלית מצווה, ולא מצווה ממש.

כעת ברור שהרמב"ם והרמב"ן הולכים לשיטתם: הרמב"ם סובר שהלל אינו מצווה מתריג מצוות, אבל רצון התורה הוא שנאמר שירה. הרמב"ן סובר שהלל היא מצווה דאורייתא, ולכן הוא מחזר אחרי פסוק שיהיה ביסוס לדעת בעל הלכות גדולות.

בשכבך ובקומך

הרמב"ם פוסק בתחילת פרק ב להלכה:

הקורא את שמע ולא כיון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל לא יצא ידי חובתו והשאר אם לא כיון לבו יצא, אפ"ל היה קורא בתורה כדרכו או מגיה את הפרשיות האלו בעונת קריאה יצא והוא שכיון לבו בפסוק ראשון.

כל אדם קורין כדרכן בין עומדין בין מהלכין בין שוכבין בין רוכבין על גבי בהמה, ואסור לקרות קריאת שמע והוא מוטל ופניו טוחות בקרקע או מושלך על גבו ופניו למעלה, אבל קורא הוא והוא שוכב על צדו...

מי שהיה מהלך על רגליו עומד בפסוק ראשון והשאר קורא והוא מהלך, היה ישן מצערין אותו ומעירין אותו עד שיקרא פסוק ראשון ומכאן ואילך אם אנסתו שינה אין מצערין אותו.

מי שהיה עוסק במלאכה מפסיק עד שיקרא פרשה ראשונה כולה, וכן האומנין בטלין ממלאכתן בפרשה ראשונה כדי שלא תהא קריאתן עראי והשאר קורא הוא כדרכו ועוסק במלאכתו, אפילו היה עומד בראש האילן או בראש הכותל קורא במקומו ומברך לפניו ולאחריה. (הלכות א-ד)

עיקר הכוונה בקריאת שמע היא בפסוק ראשון, כאשר האדם מקיים את המצווה תוך כדי מהלך החיים הטבעי. אין צורך להפסיק מהליכה או מעיסוקים אחרים אלא מקבלים עול מלכות שמים ללא מעשה מיוחד. הרמב"ם פוסק כשיטת בית הלל במשנה בברכות⁴:

בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו שנאמר - "ובשכבך ובקומך". ובית הלל אומרים כל אדם קורא כדרכו שנאמר - "ובלכתך בדרך". אם כן למה נאמר ובשכבך ובקומך? בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים. אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה. (א,ג)

התנאים נחלקו בכוונת הפסוק, האם בשכבך ובקומך מתייחס לזמן המצווה או למצב הגוף בזמן קיום המצווה. בגמרא בברכות מובאת ברייתא בשם בית הלל ש"עומדים וקורין ומטין וקורין, והלכין וקורין עוסקין במלאכתם וקורין" (יא,א). קריאת שמע היא חלק משטף הפעילות האנושית, ואין צורך להפסיק אותה ולייחד ייחודים. בית שמאי למדו את הפסוק 'בשבתך בביתך' בדרך שונה מבית הלל:

ובית שמאי, האי ובלכתך בדרך, מאי עביד להו? - ההוא מבעי להו לכדתניא: בשבתך בביתך - פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך - פרט לחתן... (יא,א)

בית שמאי מצריכים מהאדם הנמצא בחיי החולין לפרוש מעולמו ולייחד את שמו של ה'. אדם העוסק בענייני מצווה אינו זקוק לכך שהרי הוא בעולם הקודש ולכן אינו בק"ש. בית שמאי דורשים מהאדם לפרוש משגרת יומו ולעשות מעשה טקסי של קריאת שמע המבטא זאת. מחלוקת זו בין הבתים הקשורה ליחס שבין עולם החול והקודש באה לידי ביטוי במחלוקת המפורסמת בהנהגה שבין הלל ושמאי:

וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו להיכן אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך מה מצוה הלל. לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם אוקיינות העומדות בפלטיות של מלכים הממונה עליהם להיות שפן וממרקן המלכות מעלה לו סלידא בכל שנה ושנה ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות. אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו') על אחת כמה וכמה. שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה: (אבות דרבי נתן נוסחה ב, ל)

האם החול והקודש מעורבבים אחד בשני או שמא יש לפרוש מעולם החול על מנת להשיג את הקדושה:

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה - מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר ברוך ה' יום יום. (ביצה טז,א)

נראה שהמדרש הבא מתאר את היחס שבין הקב"ה ועם ישראל לפי גישת בית הלל:

אמ' ר' יצחק למלך ששלה פרוסדוגמא שלו למדינה, מה עשו בני המדינה, עמדו על רגליהן ופרעו ראשיהן וקראו אותו באימה וביראה ברתת ובויע. כך אמ' הקדוש ברוך הוא לישראל הדא קרית שמע ופרוסדיגמא שלי, לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם שתהו קורין אותה לא עומדין על רגליכן ולא פורעין ראשיכן, אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. (ויקרא רבה (מרגליות) פרשת אמור פרשה כז)

כעין זאת כותב הרב אברהם וולפיש (בתוך נטועים ג- 'תקבולת במשנה') לגבי היחס שבין תפילה וקריאת שמע לאור הקבלה בין לשון המשניות בפרקים השונים במסכת ברכות:

⁴ דברים אלו על פי מאמרו של ישראל קנהל - 'פרשה שיש בה קיבול מלכות שמים', תרביץ נג.

ההשוואה בין דרישת הכוונה בקריאת שמע לזו הנדרשת בתפילה מחדדת את ההבדל בין קריאת שמע לתפילה, בין קריאת פסוקים מהתורה שתוכנם קבלת עול מלכות שמיים לבין הפניית דברי שבח, בקשה והודייה לה'. בקריאת שמע נדרשת הכוונה רק כדי להבדיל בין קריאה רגילה בתורה, שעיקר מגמתה ללמוד ולהבין⁵⁵, לקריאה לשם מצוות 'שמע', שמגמתה קבלת עול מלכות שמיים. אין הקורא עומד לפני הקב"ה ואין צורך שישווה את ה' נגדו, אלא רק להתכוון שקריאתו תצא מגדר לימוד גרידא ותלבש אופי של הזדהות עם תוכן המלים. לא כן התפילה, בה ניצב האדם מול קונו ופונה אליו, ועל כן נדרש ממנו לרכז את מחשבתו ודמיונו כלפי האחד היחיד והנשגב אליו מופנית תפילתו, והיא הנקראת 'כוונה למקום'⁵⁶.

אופייה של קריאת שמע, שאין בה 'עמידה לפני השכינה'⁵⁸. לא חל איסור מוחלט על הפסקת קריאת שמע, כי רק העמידה לפני השכינה מובילה לאיסור מוחלט על הפסקה, ואין קריאת שמע נושאת אופי כזה⁵⁹. על כן, בצירוף הנכון של הגורמים: בין הפרקים/באמצע פרק, שואל/משיב, כבוד/יראה, ניתן להסיח את הדעת מהמצווה ומהחוויה הגדולה של קבלת עול מלכות שמיים ולהתייחס לחובה בעלת אופי חברתי⁶⁰. בתפילה, לעומת זאת, מלכות שמיים אינה רק תוכן המעשה, כי אם עובדה נוכחת. בעומדו לפני מלך מלכי המלכים, אשר בידו נפש כל חי, לא יעלה המתפלל על דעתו להסיט את תשומת ליבו לשום כוח או גורם אחר, ואפילו אם הוא מאיים על חייו של המתפלל. ולפי הירושלמי (פ"ה ה"א), מושרשת קביעה זו בדרישת הכוונה מצד המתפלל:

אמרין עליו על רבי חנינא בן דוסא, שהיה עומד ומתפלל, ובא חברו והכישו, ולא הפסיק את תפילתו. והלכו ומצאו אותו חברו מת מוטל על פי חורו... אמרו לו תלמידיו: רבי, לא הרגשת? אמר להן: יבא עלי ממה שהיה לבי מתכוין בתפילה, אם הרגשתי⁶¹.

גם בדיני הפסקה בולט הניגוד בין קריאת שמע, בה מתירה המשנה את הפסקה בנסיבות מסויימות, לבין התפילה, בה אפילו במקרים של מלך ונחש 'לא ישיבנו... לא יפסיק'. נראה להשתית את ההיתר להפסיק בקריאת שמע מפני הכבוד⁶² ומפני היראה על

אופייה של קריאת שמע, שאין בה 'עמידה לפני השכינה'⁵⁸. לא חל איסור מוחלט על הפסקת קריאת שמע, כי רק העמידה לפני השכינה מובילה לאיסור מוחלט על הפסקה, ואין קריאת שמע נושאת אופי כזה⁵⁹. על כן, בצירוף הנכון של הגורמים: בין הפרקים/באמצע פרק, שואל/משיב, כבוד/יראה, ניתן להסיח את הדעת מהמצווה ומהחוויה הגדולה של קבלת עול מלכות שמיים ולהתייחס לחובה בעלת אופי חברתי⁶⁰. בתפילה, לעומת זאת, מלכות שמיים אינה רק תוכן המעשה, כי אם עובדה נוכחת. בעומדו לפני מלך מלכי המלכים, אשר בידו נפש כל חי, לא יעלה המתפלל על דעתו להסיט את תשומת ליבו לשום כוח או גורם אחר, ואפילו אם הוא מאיים על חייו של המתפלל. ולפי הירושלמי (פ"ה ה"א), מושרשת קביעה זו בדרישת הכוונה מצד המתפלל:

אמרין עליו על רבי חנינא בן דוסא, שהיה עומד ומתפלל, ובא חברו והכישו, ולא הפסיק את תפילתו. והלכו ומצאו אותו חברו מת מוטל על פי חורו... אמרו לו תלמידיו: רבי, לא הרגשת? אמר להן: יבא עלי ממה שהיה לבי מתכוין בתפילה, אם הרגשתי⁶¹.

כמובן, בעניין זה שונה קריאת שמע מתפילה. אין הקורא את 'שמע' מחוייב להתרכז במלכות שמים עד כדי התנתקות מוחלטת מסביבתו. לא רק סכנות פיזיות⁶³, אלא גם כבודם ומוראם של בשר ודם עומדים בתוקפם בשעה שהאדם מקבל עליו מלכות שמיים. בקריאת שמע תובעת 'כוונת הלב' להימנע ממגע חברתי שגרתי: לכל הדעות, לא שואלים בשלמו של אדם מהשורה; אך אין פגיעה בכבודה של מלכות שמיים אם העיסוק בה ייפסק קמעה על מנת להביע כבוד ומורא לאנשים הראויים לכך.

שמא ניתן לצעוד צעד נוסף בהבנת ההקבלות הספרותיות הרבות בין קריאת שמע ובין תפילה. אולי התכוונה המשנה לא רק להנגיד את שני המעשים, אלא גם לקשור ביניהם. אין קבלת מלכות שמיים ושיח האדם בפני קונו מנותקים זה מזה, אלא שני שלבים בדי שיח בין האדם לאלוהיו. האדם המקבל עליו מלכות שמיים, הקשוב לדבר ה', הוא האדם המבקש מאת מלכו אוזן קשבת לדבריו שלו. ברם ניכרת התקדמות בין שני השלבים של דו שיח זה. בשלב הראשון - קבלת מלכות שמיים, האדם מאמץ לליבו את דבר ה'. הכבוד והיראה של המעמד, 'כוונת הלב' הנתבעת מהאדם, מתייחסים לדברו של ה' ולא לקב"ה